

Březinová, Helena

Přehled pramenů

In: Březinová, Helena. *Textilní výroba v českých zemích ve 13.-15. století : poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů*. Klápště, Jan (editor); Měřínský, Zdeněk (editor). Praha: Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, 2007, pp. 10-18

ISBN 807308144X

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127393>

Access Date: 26. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III. PŘEHLED PRAMENŮ

III.1. Prameny k poznání historie textilní výroby

Studium historického vývoje textilní produkce vychází z řady pramenů, mezi něž patří zejména archeologické nálezy textilií a nástrojů, dochovaná zobrazení pracovních postupů, zmínky o textilním řemesle zaznamenané ve středověkých písemnostech, etnografické paralely nebo výsledky textilních experimentů. Poznatky shromážděné v mé práci vycházejí především ze dvou skupin pramenů – z archeologických nálezů z našeho území i jiných evropských lokalit a z dobových vyobrazení.

III.1.1. Archeologické prameny

Z množství archeologického materiálu, který pochází z výzkumů středověkých lokalit, můžeme vyčlenit dvě skupiny nálezů souvisejících s výrobou textilu. V prvním případě jsou to pozůstatky textilií čili výsledků textilní produkce, ve druhém případě jsou to nástroje nebo předměty, které byly v průběhu výrobního procesu používány.

III.1.1.1. Nálezy textilií

Pozůstatky původních pravěkých nebo středověkých textilií, tedy výrobků zhotovených různými technikami z textilních vláken, se v archeologických nálezech objevují v několika různých formách – samostatně dochovaná textilie vlhká, samostatně dochovaná textilie suchá, otisk textilní struktury na keramice či jiném materiálu, zmineralizovaný zbytek textilie na kovovém předmětu.

Stupeň a kvalita zachování (a tedy i výpovědní hodnota) textilie závisí na mnoha okolnostech a podmínkách, z nichž nejdůležitější je právě forma dochování, druh materiálu předmětu, na němž je textilní zbytek dochován, druh textilních vláken, z nichž byla textilie zhotovena, a rovněž způsob konzervace a dlouhodobého uložení nálezu (*Rast-Eicher 1996; Ti-*

dow – Worch 1990; Mitschke 2001, 26 – 35; Hägg, I. 1989; Wild 1988, 7).

Samostatné textilní fragmenty se dochovávají ve dvou typech půdního prostředí – v suchém a ve vlhkém. Suché prostředí, kde bývá obvykle vysoké procento salinity a tím i minimální bakteriální aktivita, je ideální pro zachování textilií ze všech druhů textilních surovin. Vyzvednuté suché textilní zbytky jsou sice velice křehké, ale jinak si zachovávají všechny své původní vlastnosti. Největší počet takových textilií představují koptské textilie z 1. – 8. století n.l., z nichž některé jsou dochovány dokonce v původní barevnosti (*Wild 1988, 7).*

Vlhké prostředí umožňuje zachování organických materiálů díky konstantní vlhkosti, nepřístupu vzduchu a působení půdních kyselin. Takovéto podmínky se vyskytují především v bažinatých a rašelinistních půdách, zejména v oblastech severní Evropy, a rovněž v odpadních jímkách a studních, které jsou zkoumány na značném počtu středověkých lokalit a odkud také pochází největší množství středověkých textilních nálezů. Kromě optimální vlhkosti je důležitým faktorem pro zachování textilie také skutečnost, zda je zhotovena z textilní suroviny rostlinného nebo živočišného původu. Rostlinná vlákna, jejichž základ tvoří celulóza a polysacharidy, se lépe zachovávají v zásaditém prostředí (např. ve vápenatých půdách), v prostředí s vysokou kyselostí se rychle rozpadají. Živočišná vlákna, tvořená především bílkovinami, jsou vůči kyselinám odolná, v dobrém stavu se dochovávají v prostředí s velkým obsahem půdních kyselin (*Kostelníková 1973, 7; Wild 1988, 7; Kamińska – Nahlik 1958, 53).* Nejdolnější ze všech textilních materiálů je ovčí vlna, takže největší počet dochovaných středověkých textilií představují právě vlněné tkaniny. Textilie vyzvednuté z vlhkého půdního prostředí si zachovávají kromě barvy všechny své původní vlastnosti, vyžadují však rychlé ošetření,

neboť ve změněném prostředí s přístupem vzduchu rychle podléhají zkáze.

Naprostá většina středověkých textilních fragmentů je dochována v podobě malých útržků, běžně o velikosti pouhých několika cm², na nichž není dochována žádná stopa, podle níž bychom mohli určit jejich původní využití. Nálezy celých kusů oděvů, jako je například kompletní mužský oděv ze 14. století objevený v rašeliništi v Bocksten ve Švédsku (Nockert 1997; Smetánka 2003, 6 – 10, 194), se vyskytují naprosto ojediněle a vždy patří v celoevropském měřítku k naprostým unikátům.

Poměrně často se malé fragmenty textilií dochovávají na kovových předmětech, nejčastěji ze železa, bronzu, stříbra či zlata, nebo v jejich těsné blízkosti, protože na textilní vlákna působí ionty těžkých kovů, které omezují a zpomalují rozklad organických látek (Kostelníková 1985, 7). Na bronzových, stříbrných a zlatých předmětech je textilní zbytek pokryt vrstvou patiny, která obaluje textilní vlákna, ale neporušuje jejich buněčnou strukturu. Ve většině takových případů je možné zjistit použitou textilní surovinu, dobře určitelná bývá také vazba, dostava a původní tloušťka nití. Jiná situace je u železných předmětů, jejichž koroze textilní vlákna nejen pokryje, ale rovněž prostoupí a je vůči nim agresivnější. Zůstane tak sice zachována dobře patrná struktura tkaniny (s dobře určitelnou vazbou a dostavou), ale buněčná struktura jednotlivých vláken je zničena, takže použitá textilní surovina je prakticky nezjistitelná (Rast-Eicher 1996; Hägg 1989).

Největší procento textilií zachovaných díky přítomnosti kovového předmětu představují drobné pravěké a raně středověké textilní fragmenty dochované na kovových předmětech z výbavy kostrových hrobů, které ležely v těsné blízkosti pohřbeného jedince a tedy i textilií z jeho oblečení. Středověké textilní nálezy na kovech nejsou příliš časté, objevují se v podstatě pouze spolu s nálezy mincí, kdy jsou pak interpretovány jako pozůstatek jejich látkového obalu.

Textilní pozůstatky ve formě otisků se nejčastěji objevují na keramických výrobcích (nádobách nebo kachlích) a na hrudkách nevypálené hlíny (mazanici). Textilní struktura nebývá na otiscích dobře zřetelná, takže jejich rozbor a vyhodnocení není příliš přínosné.

Základem zpracování textilních nálezů je provedení technologického rozboru každé jednotlivé nalezené textilie, jehož výsledky, které nás informují o použitých surovinách a textilních technikách, jsou důležité především pro poznání úrovně a způsobu zhotovování tkanin a jiných textilií v různých obdobích.

V rámci technologického rozboru se určuje stav dochování textilie, typ textilie, počet dochovaných fragmentů, jejich rozměr, barva, tkalcovská vaz-

ba, dostava, zákrut a tloušťka nití, dále použitá textilní surovina a u vlněných tkanin přítomnost nebo absence valchování (např. Walton – Eastwood 1988). Všechny tyto údaje je možné určit jen u velmi dobře, nejčastěji samostatně dochovaných tkanin. U otisků nebo zmineralizovaných textilií bývá určení všech potřebných hodnot většinou problematické.

- *Stav dochování* – určení způsobu zachování textilie, tedy zda se jedná o samostatně dochované fragmenty v suchém nebo vlhkém prostředí, otisk textilní struktury na keramice nebo jiném materiálu, fragment prostoupený korozními produkty dochovaný na kovovém předmětu nebo v jeho blízkosti či o fragment zuhelnatělý.
- *Typ textilie* - určení, zda se jedná o tkaninu zhotovenou na tkalcovském stavu, tkanici zhotovenou na destičkovém stavu, pleteninu, síťovinu, plst nebo produkt jiné netkalcovské techniky.
- *Počet fragmentů* – vyjadřuje se vždy počet fragmentů z jedné textilie.
- *Rozměr fragmentů* – vyjadřuje se v milimetrech.
- *Barva* – určuje se barva současná, která však nevypovídá nic o barvě původní. Téměř všechny archeologické textilie (zejména ty samostatně dochované) mají hnědou, různě odstínovanou barvu, kterou však získaly během dlouhodobého uložení v zemi. Původní barva je zjistitelná pouze složitou a nákladnou chemickou analýzou vláken nebo pomocí chromatografie, v našich podmínkách se však tyto metody u textilních fragmentů z archeologických výzkumů (až na několik ojedinělých výjimek) nepoužívají.
- *Textilní surovina* – na základě mikroskopické analýzy textilních vláken se stanovuje, zda bylo ke zhotovení textilního výrobku použito vláken z ovčí vlny, lnu, konopí, kopřivy, hedvábí, bavlny nebo jiné suroviny. Určení použité textilní suroviny je možné jen u textilií dochovaných buď samostatně, nebo na některých kovových předmětech (např. ze zlata, stříbra a bronzu), u nichž nedošlo k porušení buněčné struktury vláken. U textilních otisků nebo fragmentů dochovaných na železných předmětech, kde je struktura vláken zničena korozi, surovinu určit nelze.
- *Valchování* – určuje se pouze u tkanin zhotovených z vlny.
- *Tkalcovská vazba* – u tkanin se určuje, zda bylo k jejich zhotovení použito vazby plátnové, keprové, atlasové nebo některé jiné odvozené vazby.
- *Dostava* – neboli hustota udává počet tkanin v osnově a útku na 10 mm plochy tkaniny. U absolutní většiny nalézáných textilních fragmentů není dochován pevný okraj ani jiná indicie, která by dovozovala rozlišení, která ze soustav nití je osno-

vou a která útkem. Proto se k rozlišení nití, které se v tkanině vzájemně provazují, používá vyjádření první a druhá soustava. U pletenin a jiných výrobků zhotovených netkalcovskými technikami se udává počet ok a řad na 5 nebo 10 cm².

- *Zákrut nití* – určení směru zákrutu nití, v němž bylo prováděno spřádání jednotlivých vláken, se vyjadřuje písmeny „Z“ (vyjadřuje spřádání doprava) a „S“ (vyjadřuje spřádání doleva), určuje se pro obě soustavy nití. U vícenásobně spřádaných (skaných) nití se vyjadřuje na prvním místě zákrut jednoduchých nití, lomený výsledným zákrutem skané nitě (např. 2S/Z).
- *Tloušťka nití* – vyjadřuje se v milimetrech.
- *Další popis* – uvádějí se všechny ostatní informace, které je možné u dané textilie zjistit, např. dochované stehy, dírky po vpichu jehlou, dekorace, výšivky apod.

Při provádění rozboru a hlavně při vyhodnocování jeho výsledků je důležité vždy mít na paměti, že hodnoty naměřené u otisků textilie na keramice nebo u zmineralizované textilie dochované na železném předmětu nemusejí odpovídat parametrům původního textilního výrobku, mohou být ovlivněny například smrštěním hlíny při výpalu nebo vrstvou korozních produktů obalujících jednotlivé nitě.

Dalším, velice důležitou zásadou je, že u textilií dochovaných na kovovém předmětu je nutné provést jejich dokumentaci a technologický rozbor před konzervací kovu. Během konzervačních procesů dochází totiž ke zhoršení zřetelnosti textilní struktury, může však dojít i k poškození či úplnému zničení textilních fragmentů.

Kromě technologických údajů poskytuje vyhodnocení textilních nálezů (zejména jejich početnějších souborů) možnost poznání i jiných prvků lidské činnosti, jako jsou například způsoby a možnosti využívání textilních výrobků. Díky fragmentárnosti nalázaných textilií a také poměrně malé četnosti jejich výskytu v archeologickém materiálu se takovéto poznatky mohou získat jen u malého procenta z celkového objemu textilních nálezů. Přesto je velice dobré, že se, zejména v posledních letech, textilní nálezy dostávají do oblasti zájmu archeologů a při zpracování výsledků archeologických výzkumů je jim věnována pozornost.

III.1.1.2. Nálezy textilních nástrojů

Naprostá většina předmětů a nástrojů používaných během jednotlivých textilních výrobních postupů byla zhotovena ze dřeva, takže pro jejich dochování platí stejné podmínky jako pro textilie nebo jiné organické látky. Nejvhodnějším pro dochování dřevěných předmětů je vlhké prostředí s konstantní vlhkostí a bez přístupu vzduchu, jaké je například ve středo-

věkých odpadních jámkách nebo studních, odkud také poměrně značný počet takových nálezů pochází. Problematické ovšem je, že mezi velkým množstvím dřevěných fragmentů a úlomků, většinou bez jakéhokoliv charakteristického prvku, který by mohl usnadnit jeho funkční interpretaci, je velice obtížné případné nálezy textilního náčiní nebo jeho součástí určit. Pozůstatků dřevěných textilních nástrojů je tedy poměrně málo, přesto však můžeme v archeologickém materiálu z výzkumů v zemích západní a severní Evropy najít lamky, vřetena, přeslice, motovidla nebo různé součásti tkalcovských stavů.

Druhou skupinou textilních nástrojů jsou předměty vyrobené z materiálů nepodléhajících zkáze, tedy hlavně přesleny a závaží, zhotovované nejčastěji z hlíny, kamene nebo kosti. Tyto předměty, zejména pak přesleny, patří k velice častým archeologickým nálezům, hlavně z pravěkého a raně středověkého období.

Středověkým nálezům textilií a textilních nástrojů z archeologických výzkumů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku je věnována značná část mé práce, především pak kapitola IV., která obsahuje jejich soupis a vyhodnocení.

III.1.1.3. Evropské soubory středověkých textilií a textilních nástrojů

Velké soubory středověkých textilií a četné nálezy dřevěných textilních nástrojů pocházejí z archeologických výzkumů mnoha lokalit, zejména pak z Polska, Německa a Ruska, kde jsou optimální půdní podmínky pro zachování textilních vláken i dřeva. Zpracování i publikaci takových nálezů je zde věnována značná pozornost.

Polsko

Největší soubory nálezů souvisejících s textilní výrobou, jejichž zpracování výrazně obohatilo naše poznání tohoto řemesla (*Kamińska – Turnau 1966, 62 – 237; Maik 1982*), pocházejí z několika severopolských měst (Gdaňsk, Kołobrzeg, Elbląg), která byla ve středověku důležitými obchodními a přístavními centry.

Z řady archeologických výzkumů na území Gdaňska pochází téměř 1000 textilních fragmentů a několik stovek prádlačkových a tkalcovských nástrojů, které jsou datovány od 10. do 15. století (*Kamińska – Nahlik 1958; Maik 1990*).

Z Kołobrzegu pochází několik desítek textilií s převažujícím množstvím vlněných tkanin (*Maik 1996; Maik 1997a; Maik 1998a; Maik 1999; Maik 2000*) a dřevěné nástroje související s textilní výrobou, datované do období od poloviny 13. do 15. století (*Polak 1996, 333*).

Z Elblągu je známo více než 400 textilních fragmentů, zhotovených převážně z ovčí vlny a datova-

ných do období od 13. do počátku 16. století (Maik 1994; Maik 1997).

Další významné textilní soubory ze 13. a 14. století pocházejí z hradu Miedzyrzecz (*Urbańska – Myczkowski – Klichowska 1964*) a z pohřebiště v Równina Dolna (*Nahlik 1958*).

Německo

Z řady středověkých lokalit, které jsou situovány převážně v severní části země a z nichž některé měly ve středověku značný obchodní význam, pochází obrovské množství různých druhů textilií (*Tidow 1995a; Tidow 1988; Tidow 1987*).

Největší množství jich bylo nalezeno v zasypaných středověkých studních v Lübecku, odkud pochází více než 6500 zejména vlněných textilií (*Tidow 1982; Tidow 1982a; Tidow 1987; Tidow 1992; Tidow 1993*).

Ze Schleswigu je známo více než 1000 textilních fragmentů datovaných do období od konce 11. století do 16. století (*Tidow 1982; Tidow 1987*).

Z Göttingenu pochází soubor textilií ze dvou odpadních jímek datovaných na přelom 14. a 15. století a do 15. století (*Tidow 1978*).

Z výzkumů ve starobylé části města Höxter je známo a zpracováno několik desítek textilií, datovaných od roku 1200 do přelomu 16. – 17. století (*Tidow 1991*).

Z Lüneburgu pochází několik desítek převážně vlněných textilií z období od konce 15. do 17. století (*Tidow 1995b*).

Ze středověkých odpadních jímek a zasypaných studní z Einbecku je známo několik desítek fragmentů z období od poloviny 13. do 1. poloviny 16. století (*Jordan-Fahrbach – Stührenberg – Tidow 2000*).

Nálezy textilního náčiní jsou poměrně méně četnější, nejvýznamnější pocházejí z Rostocku, kde byla objevena soukenická štětka z konce 15. století (*Schäfer – Schäfer 1996*), a z Braunschweigu, kde bylo nalezeno několik součástí podnožkových tkalcovských stavů z 13. století (*Tidow, v tisku*).

Rusko

Nejvýznamnější lokalitou s největším počtem nálezů souvisejících s textilní výrobou je Novgorod, kde bylo ve vrstvách z 10. – 15. století nalezeno více než 3000 kusů různorodých textilií a značné množství dřevěných textilních nástrojů (*Nahlik 1963; Nahlik 1964; Kolčín 1968*), které značně přispěly k poznání raně i vrcholně středověké textilní produkce.

Ostatní evropské země

Nálezy středověkých textilií i předmětů souvisejících s jejich výrobou se objevují na řadě evropských lokalit. Naše poznání však nezávisí jen na dostatku nálezů, ale také na jejich kvalitním zpracování a publikaci. Ne ve všech evropských zemích je dokladům středověké

textilní výroby věnována pozornost, takže není možné seznámit se s tamějšími textilními nálezy, ani výsledky jejich zpracování použít do srovnání a vyhodnocení prováděných v celoevropském měřítku.

Velké a dobře zpracované soubory několika tisíc kusů středověkých textilií a jiných dokladů textilní výroby, datovaných do období 11. – 16. století, pocházejí z archeologických výzkumů, zejména mnoha odpadních jímek, z anglického Londýna (*Tidow 1993; Crowfoot – Pritchard – Staniland 1992*) a z výzkumů spálených vrstev a odpadních jímek z norského Oslo (*Tidow 1993*).

Zajímavé nálezy přinesly výzkumy v lotyšských městech Riga a Koknese, kde bylo objeveno větší množství dřevěných součástí horizontálního podnožkového stavu datovaných do 12. – 13. století (*Zariņa 1992*).

Zcela unikátní jsou nálezy ze švýcarského Winterthuru, kde byly na 4 místech objeveny pozůstatky požárem zaniklých textilních (tkalcovských) dílen datovaných do 13.–15. století. Díky velkému množství dochovaných předmětů (nástrojů i textilií) zde bylo možné rekonstruovat původní vybavení i prostorové uspořádání dílny (*Windler 1992; Windler 1994; Windler – Rast-Eicher 1999/2000*).

III.1.2. Ikonografické prameny

Výpověď ikonografických pramenů z období 13.–15. století je velice důležitá pro zkoumání historického vývoje textilní výroby, protože může přinést cenné poznatky o jednotlivých výrobních postupech a zejména o používaných nástrojích. Část celodřevěných nástrojů se v archeologických nálezech vůbec nedochovala a z písemných pramenů se většinou můžeme dozvědět jejich název, popřípadě funkci, takže o tvaru, vzhledu a způsobu použití nás mohou v některých případech informovat právě dobová vyobrazení dochovaná na iluminacích v rukopisných knihách, na deskových obrazech, nástěnných malbách, dřevořezbách, plastikách nebo reliéfech na čelních stěnách kachlů (*Jaacks 1998, 243 – 251; Trkovská 1963, 263*).

Ve středověkých výtvarných památkách se nejčastěji můžeme setkat s vyobrazením ženy – přadleny, která spřádá nit pomocí ručního vřeteně s přeslenem a zásobu přediva má připevněnou na přeslici. Zobrazovaná přadlena se objevuje v několika různých podobách - s vřetenem a přeslicí je často ztvárňována biblická první žena Eva (*obr. I*), kojící matka (*obr. I*) nebo hospodyně (*obr. II*). Vřetenem s přízí zde není zobrazováno jen jako důležitý a téměř každodenně používaný výrobní nástroj, ale zejména jako symbol ženské starosti a péče věnované jak zhotovování textilních výrobků (hlavně oblečení pro členy rodiny), tak především rodině, dětem a domácnosti. Tradice zobrazování ženy

jako přadleny s ručním vřetenem byla tak silná, že se objevuje ještě i v 16. století a mladších obdobích, přestože od 14. století bylo v celé Evropě známo a používáno daleko výkonnější spřádací kolo. Jeho dobová vyobrazení jsou rovněž známa, nevyskytují se však zdaleka v takové míře jako u ručního vřete.

Kromě zobrazení přadleny ženského pohlaví se můžeme setkat i s poněkud neobvyklým zobrazením předoucí postavy, a to v podobě ďábla, lesního divého muže nebo opice s přeslicí a vřetenem, jaké se dochovalo na 4 komorových kachlích z 2. poloviny 15. století (obr. 2) nebo na vyobrazení z roku 1480 (obr. 3). Základ zobrazené scény vychází pravděpodobně z biblického motivu Evy a ďábla. Její smysl a význam toho, že typicky ženské atributy, jakým přeslice a vřeteno bezesporu byly, jsou spojovány se zvířetem nebo nadpozemskou bytostí, nám však zůstává utajen (Richterová 1982, 17).

Nejdůležitější textilní zařízení, jakým byl ve středověku horizontální podnožkový stav, můžeme rovněž najít na řadě vyobrazení. Jedná se často o samostatný obrázek stavu s tkalcem, někdy je zobrazen spolu s jinými textilními činnostmi (např. s předením či soukáním) a náradími (obr. III, IV). U všech zobrazených stavů je zachycena obdobná trámčová kostura s tkacím zařízením různé složitosti, tedy s různým počtem listů a podnožek. Některá vyobrazení jsou příliš zjednodušená nebo tak špatně dochovaná, že je z nich sice patrné, že se jedná o tkalcovský stav, ale z kresby není jasné jeho fungování, ani nejsou patrné žádné jeho součásti (Hoffmann 1988, 239). Naopak některá vyobrazení se svým charakterem blíží technické kresbě, kde jsou poměrně věrně zobrazeny všechny součásti podnožkového stavu včetně systému tkacího (prošlupního) zařízení tak, že je podle nich možné takový tkalcovský stav zrekonstruovat (Březinová – Ernée 2004).

Ostatní techniky a postupy, které byly spolu s předením a tkaním na stavu nedílnou součástí textilní výroby, se na středověkých vyobrazeních vyskytují v daleko menší míře, ale téměř všechny činnosti, zejména stříhání ovčí vlny (obr. V), snování (obr. VI), počesávání sukna (obr. 4), barvení hotových tkanin (obr. 5), jsou v některém z dochovaných pramenů zpodobněny.

Vyobrazení jednotlivých nástrojů textilního řemesla, zejména postříhačských nůžek, tkalcovských člunků a soukenických štětek, se hojněji objevuje od 15. století, kdy se tyto předměty jako symboly soukeníků a tkalců dostávaly do cechovních znaků (Husa – Petráň – Šubrtová 1967, 90 – 91).

Velkou důležitost má svědectví ikonografických pramenů pro poznání způsobů a možností používání textilií ve středověku. Ve výtvarných dílech se objevují reálná zobrazení dobových textilních výrob-

Obr. 1: Eva, předoucí pomocí ručního vřete a přeslice, vyobrazená ve Velislavově bibli z doby kolem roku 1340 (podle Březinová 1997)

Obr. 2: Sedící lesní muž (ďábel) s přeslicí a s vřeteny s namotanou přízí učí příst stojící ženu. Scéna zobrazená na čelní vyhrávací stěně komorových kachlů z 2. poloviny 15. století, sbírka Muzea hl. m. Prahy (podle Richterová 1982)

Obr. 3: Vyobrazení lesního (divého) muže nebo opice s přeslicí a ručním vřetenem z okrajové malby Breviaria kláštera Nové Říše, okolo 1480 (podle Richterová 1988)

Obr. 4: Zobrazení dvou počesávačů sukna na rádkovém komorovém kachlu z hradu Lichnice z přelomu 15. a 16. století (podle Glosová – Hazlbauer – Volf 1998)

ků, často předmětů běžné denní potřeby, které autor výtvarného díla sám používal a dobře znal. V tomto směru výpověď výtvarných památek výrazně doplňuje archeologické textilní nálezy, které jsou v naprosté většině dochovány v malých fragmentech tmavohnědé barvy a nemohou tak v žádném případě zcela postihnout bohatství a vyspělost textilní kultury (Staňková 1989, 73 – 76).

III.1.3. Písemné prameny

Některé dochované písemnosti z období 13.–15. století, jako například cechovní statuta a regule, městské knihy, různé typy inventářů, kupní nebo darovací smlouvy, pozůstalosti apod., obsahují mnoho informací vztahujících se k textilní výrobě. Díky práci řady historiků, archivářů a filologů můžeme získat obraz středověkého textilního řemesla, ne však po technologické stránce, ale především z hlediska jeho struktury, organizace a fungování v rámci celé středověké společnosti (např. Winter 1906, 70 – 72, 131 – 137, 428 – 438, 870 – 877; Graus 1946, 164 – 182; Graus 1950).

Například z jednoho z nejstarších, nejcennějších a nejpodrobnějších pramenů tohoto typu – Statut slavnických soukeníků z roku 1401 (Čádrová-Flodrová 1959, 57 – 71), se můžeme dozvědět informace o možnostech a způsobu nákupu ovčí vlny, o mzdách přadlen, tkalců a postřihovačů, o ustanoveních o způsobech sprádkání suroviny, o omezeném počtu tkalcovských stavů na jednoho tkalce, o omezeném počtu česaček vlny, o regulaci provozu na valše, o postizích pro výrobce „falešných suken“ z nekvalitního materiálu, o stanovené minimální učební době, o podmínkách přijetí do cechu nebo o regulaci dovozu sukna na místní trh.

Důležité a přínosné je studium písemných pramenů z hlediska filologického, kdy na základě objevující se latinské nebo staročeské textilní terminologie můžeme rekonstruovat celý výrobní proces, jeho jednotlivé složky ve vzájemné posloupnosti (Businská 1973, 74 – 76; Pávek 1984, 261 – 273).

Jedním z pramenů, který přispívá k tomuto typu poznání, je Klaretův Bohemář neboli veršovaný latinsko – staročeský encyklopedický slovník sestavený univerzitním mistrem Klaretem (Bartolomějem z Chlumce) v době okolo roku 1360, v němž jsou uvedeny staročeské ekvivalenty k latinským pojmům z různých oborů lidské činnosti (Flajšhans 1926; 1928). V kapitole číslo 30 s názvem „De textoribus“ jsou shromážděna pojmenování osob (řemeslníků), předmětů (nástrojů) a věcí (výrobků), která souvisejí s textilní produkcí². Nejedná se o výkladový slovník,

2 V následujícím pořadí jsou tam uvedeny tyto pojmy, které uvádím latinsky a staročesky dle Klareta a připojuji český překlad: seminator – rosyewacz – zasévač; coquinarius – popelka – pomocník; semen – syeme – osev; seminarium – rosyewa-

takže jsou zde pouze pojmenování, bez dalšího popisu tvaru či funkce. Jednotlivé pojmy nejsou řazeny ve správné posloupnosti, jak následují za sebou při výrobním procesu, což je však jistě způsobeno snahou autora o zveršování celého textu. Rozborem této textilní kapitoly zjistíme několik zajímavých poznatků, např. že je zde uvedeno několik pojmů ze zemědělství, které sice nesouvisí s výrobou textilu, ale snad mají připomínat, že některá textilní vlákna se získávají ze zemědělských plodin, pojmenování samotných textilních surovin zde však zcela chybí. Některé pojmy, které bychom zcela jistě do výčtu zařadili (např. barvíř a valchař), zde chybějí, naopak některé pojmy (např. dola/rospinadlo) neznáme a neumíme je přiřadit k určitým předmětům. Za nejdůležitější poznatky z celého díla považuji jednak to, že mezi přadláckými nástroji je uvedeno ruční vřeteno a není zde spřádací kolo, a jednak to, že termíny související s tkalcovským stavem poměrně jasně ukazují na horizontální podnožkový stav, což jsou závažné informace využitelné při úvahách o počátcích používání spřádacího kola a podnožkového stavu v našem prostředí (Knotková 1994).

Stejně jako u ikonografických pramenů, tak i u dochovaných písemností je velice důležité svědectví o jednotlivých textilních výrobcích, o jejich typech, názvech, o způsobu a variabilitě jejich používání.

III.1.4. Etnografické prameny

Využívání etnografických paralel je možné při zkoumání výrobních postupů, zejména těch méně obvyklých, jejichž znalost se do současnosti dochovala

czka – semeniště; festuce – drasta – tlouk; pannifex – sukennyk – soukeník; textor – tkadlec – tkadlec; pannicida – suknokray – postřiháč; colus – przyesslicze – přeslice; linista – platennyk – pláteník; tornus – cuzel – kužel; sagia – obvazek – přadeno; colofolium – obaslo – obaslo; girta – przyeslen – přeslen; fusum – wrzyeteno – vřeteno; filum – nyt – nit; stuppa – kudele – koudele; motaxa – przadeno – přadeno; turnum – skane nyty – skané nitě; trama – vtek – útek; filatorium – nytldnycze – nitěnky; ansa – statywa – držadlo, rukojět; dola – rospinadlo – ?; frixorium – trlycze – trdlíce; liciatorium – wratydlo – vratidlo; radius – czlunek – člunek; stamen – staw – osnova, tkanina; pennale – czyewka – cívka; glomus – klubko – klubko; alabrum – motovidlo – motovidlo; textorium – brdo – brdo; dragma – potacz – vřeteno s nití; pecten – ochle – vohle; funseria – zemnye – svazek lnu; girgillum – koleczko – kolečko; trifilia – wygadło – viják; pannus – sukno – sukno; licium – trzyepez – útek; tela – platno – plátno; contus – bydło – bidlo; substamen – postaw – postav; sutum – syew – šev; spola – czyepy – cípy; sartor – kracyzy – krejčí; sutrix – sswyedle – švadlena; forfex – noze – nůžky; acus – gehla – jehla; digitale – narstek – náprstek; supplucium – czwylink – cvilink; scarlicium – sarlat – šarlat; dupplicium – mittlynk – hrubá látka; recidula – okragek – okraj, lem (Knotková 1994, 11 – 13);

Obr. 5: Barvířská dílna na ilustraci z doby kolem roku 1300, Bodleian Library, MS Selden supra 38, f. 27 (podle Walton 1991)

v lidové kultuře určitých oblastí (např. Staňková 1975; 1989; Stará-Moravcová 1966; Marková 1977; Zajonc 2002; Zajonc 2002a).

III.1.5. Experiment

Cenné informace o výrobním postupu u jednotlivých ve středověku používaných textilních technik můžeme získat využitím metod experimentální archeologie.

V řadě zemí, zejména západní a severní Evropy, má využití experimentu při studiu historie textilní výroby dlouhou tradici. Ve všech významných střediscích experimentální archeologie (např. Lejre v Dánsku, Düppel v Německu, Biskupin v Polsku, Eindhoven v Holandsku, Beynac ve Francii) jsou prováděny experimenty, které jsou zaměřeny jednak na důkladné poznání textilních výrobních postupů a jednak na rekonstrukce dobových oděvů. Výsledky prováděných experimentů jsou pravidelně publikovány, nejvíce jich je možné najít ve sbornících z řady „Experimentelle Archäologie in Deutschland“ (např. Goldmann 1990; Goldmann 1990a; Maik 1991a; Stolte 1990).

V České republice se využití metod experimentu v archeologii ve větší míře rozvíjí až v posledních 10 letech, kdy zde existuje řada skupin, sdružení a oddílů zabývajících se experimentální archeologií a je budováno několik experimentálních středisek. Zde prováděné experimenty související s textilní výrobou můžeme rozdělit do čtyř skupin: Do první skupiny patří naprostá většina prováděných experimentů, jejichž náplní a cílem je poznání a osvojení pracovních postupů jednotlivých textilních technik, zejmé-

Obr. 6: Rekonstrukce ženského oděvu podle nálezů z doby bronzové (podle Březinová 2000)

na těch méně náročných jako je sprádaní rostlinných a živočišných vláken, tkaní na vertikálním nebo destičkovém stavu, barvení tkanin. Výsledkem takových, několikanásobně se opakujících pokusů je získání zkušenosti, která je velice důležitá a nezbytná jednak pro provádění skutečných vědeckých experimentů, jednak pro naplňování popularizačního a výchovně-pedagogického poslání experimentální archeologie. Do druhé skupiny bychom mohli zařadit experimenty, jejichž cílem je zhotovení pravěkého nebo středověkého oděvu. Jejich provádění je uskutečňováno ve dvou odlišných rovinách. Na jedné straně jsou skutečné rekonstrukce podoby dobových oděvů a jejich součástí, které vycházejí z konkrétních archeologických nálezů. Takových experimentů zatím u nás nebylo provedeno mnoho, jako příklad může posloužit ženský oděv zhotovený podle nálezů z doby bronzové (obr. 6) v Oddíle experimentální archeologie Mamu-

ti (Březinová 2000; Červinková – Červinka – Tintěra 1999, 27 – 32, 36; Malina – Malinová 1992, 176).

Na druhé straně stojí značné množství jednoduchých oděvů archaického vzhledu, které jsou zhotovovány pro členy jednotlivých experimentálně archeologických sdružení a pomáhají tak dotvořit kolorit a atmosféru budovaných rekonstrukcí pravěkých nebo středověkých osad. Třetí skupinou, dosud opět ne příliš početnou, jsou rekonstrukce složitějších textilních zařízení, která pak umožňují provádění náročnějších textilních technik. Zde je možné uvést například rekonstrukci horizontálního podnožkového stavu (obr. 7), která byla provedena v Archeologickém parku v Praze 6 – Liboci (Březinová – Ernée 2004). Do poslední skupiny náležejí vědecké experimenty, které splňují všechny obecně platné a uznávané zásady a kritéria experimentu v archeologii (Reynolds 2001). Takových experimentů, týkajících se textilní výroby, bylo v našem prostředí provedeno velice málo. Jmenovat bychom mohli snad jen pokusy prováděné v Oddíle experimentální archeologie Mamuti, jejichž cílem bylo vysledování optimální hmotnosti tkalcovského závaží na určitý počet osnovních nití při tkaní na vertikálním tkalcovském stavu (Březinová 2000; Červinková – Červinka – Tintěra 1999, 27 – 32, 36; Malina – Malinová 1992, 176), nebo experiment M. Kostelníkové, kterým ověřila, že tkaná dírka, dochovaná na velkomoravské textilii, mohla být zhotovena pouze na tkalcovském stavu s vertikálně napnutou osnovou, a potvrdila tak domněnku o používání tohoto stavu v raně středověkém období (Kostelníková 1985, 31; Březinová 1997, 132). Námětů pro odborné textilní experimenty, které by mohly být v budoucnu provedeny, existuje celá řada. Bádání o historii textilní výroby totiž naráží na řadu problémů, k jejichž vyřešení nebo pochopení by mohl přispět právě experiment. Jedná se například o ověření funkce poloprovrtaných kuželovitých hliněných závaží, která bývají interpretována jako zařízení na soukání nití (Březinová 1997, 131; Kostelníková 1985, 28), dále o určení způsobu používání dutých kostěných trubiček (tzv. jurků), které jsou označovány jako pomůcka ke skání nebo snování nití (Dostál 1977, 120 – 121; Březinová 1997, 133, 135 – 136). Přínosné by jistě byly i pokusy s přesleny a závažími, které by sledovaly vztah hmotnosti a tvaru přeslenů či závaží k jednotlivým typům textilních surovin, vlastnosti materiálů používaných ke zhotovování přeslenů a závaží, funkce velkých kotoučů a závaží několikanásobně převyšujících váhu běžných exemplářů nebo různé varianty zatížení osnovních nití při absenci hliněných závaží. Důležité by byly jistě i výsledky experimentu zabývajících se tkalcovskými mečíky, jejich tvarem, způsobem použití a materiálem, zejména pak možností používání železných mečíků, jejichž nálezy bývají interpretová-

Obr. 7: Rekonstrukce horizontálního podnožkového tkalcovského stavu v Archeologickém parku v Praze – Liboci (podle Březinová – Ernée 2004)

ny jako tkalcovská pomůcka (např. Pleiner 1978, 762, 766, 767).

Součástí výsledků všech experimentů, ve všech čtyřech výše uvedených skupinách, jsou časové údaje pro jednotlivé pracovní postupy. Při jejich vyhodnocování je potřeba postupovat velice opatrně a vždy brát

v úvahu fakt, že experimenty provádějí lidé z 21. století, kteří nejsou ve zručnosti, výkonnosti a motivaci porovnatelní s lidmi z pravěku či středověku. Dosahované časové údaje jsou důležité jen jako orientační vodítko, podle něhož si můžeme udělat obecnou představu o časové náročnosti jednotlivých technik.